

## ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОГО САМОРОЗВИТКУ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

© Масич С. Ю., 2018

<http://orcid.org/0000-0003-4114-7941><http://doi.org/10.5281/zenodo.1227099>

*У статті на основі аналізу наукової літератури розкрито суть і особливості саморозвитку викладача вищого навчального закладу. Зазначається, що саморозвиток як феномен і психологічний процес присутній в межах життєдіяльності людини. Він здійснюється в процесі прояву людиною активності в подоланні не лише критичних, але і традиційних побутових ситуацій. В основі процесу саморозвитку лежить вміння його суб'єкта робити доцільний вибір щодо своєї поведінки на основі чіткого уявлення про свої потреби і можливості їх втілення. Підкреслено, що основою саморозвитку є розвиток сутнісних сил людини, які представляють собою поєднання інтелекту, почуттів і його волі, що дозволяють в сукупності розвивати здібності, обумовлені розвитком потреб. Саморозвиток викладача вищого навчального закладу визнається як цілеспрямований процес якісного освоєння культури, в якому знаходить втілення прагнення викладачів розвивати свої сутнісні сили, за допомогою збагачення наявних знань, набуття і вдосконалення вмінь, поліпшення особистісних якостей в індивідуальному просторі життєвого і професійного шляху.*

**Ключові слова:** викладач, особистісно-професійний саморозвиток, вищий навчальний заклад, ціннісні орієнтації, рефлексія, знання, вміння, вольові якості особистості.

### **Масич С. Ю. Особенности личностно-профессионального саморазвития преподавателя высшего учебного заведения**

*В статье на основе анализа научной литературы рассмотрена сущность и особенности саморазвития преподавателя высшего учебного заведения. Отмечается, что саморазвитие как феномен и психологический процесс находится в пределах жизнедеятельности человека. Он осуществляется в процессе проявления человеком активности в преодолении не только критических, но и традиционных бытовых ситуаций. В основе процесса саморазвития лежит умение его субъекта осуществить целесообразный выбор относительно своего поведения на основе четкого представления о своих потребностях и возможности их воплощения. Основой саморазвития является развитие сущностных сил человека, которые представляют собой сочетание интеллекта, чувств и его воли, позволяющие в совокупности развивать способности, обусловленные развитием потребностей.*

*Саморазвитие преподавателя высшего учебного заведения определяется как целенаправленный процесс качественного освоения культуры, в котором находит воплощение стремление преподавателей развивать свои сущностные силы, с помощью обогащения имеющихся знаний, приобретения и совершенствования умений, улучшение личностных качеств в индивидуальном пространстве жизненного и профессионального пути.*

**Ключевые слова:** преподаватель, личностно-профессиональное саморазвитие, высшее учебное заведение, ценностные ориентации, рефлексия, знания, умения, волевые качества личности.

### **Masych S. Yu. Peculiarities of personal and professional self-development of a teacher of a higher educational establishment**

*In the article on the basis of the analysis of scientific literature, the essence and peculiarities of self-development of a teacher of a higher educational institution are considered. It is noted that self-development as a phenomenon and psychological process is present within the limits of human activity. It is carried out in the process of manifestation of man's activity in overcoming not only critical but also traditional everyday situations.*

*The basis of the process of self-development lies in the ability of its subject to make an expedient choice of their behavior based on a clear idea of their needs and the possibilities for their implementation.*

*Self-development is a kind of manifestation of man's own attitude to the effects of the environment; as well as conscious and directed activities to improve the person himself. The basis of self-development is the development of the essential forces of man, which represent a combination of intelligence, feelings and his will, allowing in aggregate to develop the abilities due to the development of needs.*

*Implementation of self-development as a special activity can be considered through the prism of three components: the ability to self-development as individual psychological personality features that determine the independent search, generation, capture and use in the life of new knowledge and skills in the process of active inclusion in various activities; knowledge of technologies and methods of self-development, since for the emergence of self-development skills, a person needs knowledge of how this process is carried out; volitional personality, as self-development implies the need to achieve certain goals that can change.*

*The self-development of a teacher of a higher educational establishment is recognized as a purposeful process of qualitative development of culture, in which it is realized the desire of teachers to develop their essential powers, by enriching existing knowledge, acquiring and improving skills, improving personal qualities in the individual space of life and professional path.*

**Key words:** teacher, personal and professional self-development, higher educational institution, value orientation, reflection, knowledge, skills, volitional personality.

**Постановка проблеми.** Радикальні зміни, що відбуваються сьогодні у вищій освіті, пов'язані з економічними, соціальними і духовними перетвореннями українського суспільства. При цьому перед викладачем як перед однією з ключових фігур у вищій освіті, постають складні, різнопланові завдання, що вимагають творчого підходу у професійній діяльності, а також великої самовіддачі, фізичного здоров'я і душевних сил. Все це зумовлює, необхідність неперервного особистісно-професійного саморозвитку викладача.

**Мета статті** – на основі аналізу наукової літератури визначити особливості особистісно-професійного саморозвитку викладача вищого навчального закладу.

**Основна частина.** Проблему «саморозвитку особистості» можна віднести до міждисциплінарної, оскільки її вирішенню присвячено багато праць філософів, психологів і педагогів. Проте, якщо говорити про філософські праці, які мають дуже довгу історію, то зазвичай саморозвиток розглядався в руслі вивчення проблеми розвитку людини. На нашу думку, найбільший інтерес представляють праці М. Бердяєва, який розглядав саморозвиток як творчий пошук сенсу життя, який синтезує єдність вільного вираження своїх думок і взаєморозуміння в процесі спілкування між людьми [1].

Серед сучасних філософів вивченням проблеми саморозвитку займалися М. Мамардашвілі, В. Степанова, М. Шелер, які найчастіше інтерпретують саморозвиток як потребу в самовдосконаленні, саморусі. При цьому М. Мамардашвілі саморозвитком вважає акт збирання власного життя в ціле, а М. Шелер процес становлення людини бачить в духовній діяльності, а саме у формуванні «культури душі»[2]. Відповідно, можна стверджувати, що розкриті філософами аспекти саморозвитку безпосередньо пов'язані з ціннісними орієнтаціями особистості.

Отже, саморозвиток у філософському осмисленні представлено як особливий вид діяльності щодо створення себе, сплав ціннісних орієнтацій і вольових якостей особистості, певні соціальні знання і навички спілкування.

У психологічній науці проблемі саморозвитку особистості приділяється значна увага як зарубіжними, так і вітчизняними вченими. Разом з тим, ця проблема не вирішена і, на думку низки вчених, вона навіть не поставлена (72; 647 та інші). Однак, окремі аспекти проблеми, що дозволять визначити ключові характеристики саморозвитку, можна знайти серед накопиченого

досвіду психологів. Так, А. Адлер трактував саморозвиток як особистісний розвиток, як рух до чіткої мети – досягнення переваги [3]. Вважаємо за необхідне зазначити, що «мету-перевагу» слід розуміти як мотивацію людини до досягнення значних результатів у будь-яких видах життєдіяльності, як ставлення до діяльності.

Цікавою є думка В. Франкла, що саморозвиток є самотворчістю, котра управляється «особливою силою» – вольовими устремліннями людини, а також К. Роджерса, згідно якої людина творить себе сама і є продуктом цієї творчості, при цьому механізмами саморозвитку є самопізнання, самоактуалізація і самореалізація. Дана позиція відображає значущість самостійної творчості з побудови себе, що вимагає вольових зусиль, здібностей і певних знань.

Аналіз праць психологів дозволяє говорити про наявність двох підходів до розуміння суті саморозвитку: суб'єктно-діяльнісний (К. Абульханова-Славська, Л. Анциферова, С. Рубінштейн, М. Щукіна) і культурно-історичний (Л. Виготський, О. Леонт'єв, Б. Ломов, В. Барабанщиков). Представники першого підходу саморозвиток представляли як усвідомлене зміна, як внутрішню активність людини. Так, С. Рубінштейн саморозвиток людини пов'язував з рефлексією, яка має бути вироблена впродовж життя [4]. О. Ухтомський розглядав саморозвиток як «виращування» духовного організму, що представляє собою духовні сили людини, котрі живлять її енергією. Г. Цукерман представляє саморозвиток як прагнення збереження свого «Я» у вигляді самооцінки, самоприйняття і самоповаги власної самосвідомості. В. Маркова феномен «саморозвиток» пов'язує з якісною зміною бачення людиною оточуючого світу, баченням себе, свого місця і ролі в цьому світі. Власне саморозвиток, на думку автора, проявляється в трансформації відносин людини з оточуючим світом, в спілкуванні з самим собою та іншими людьми, а також у вчинках і діях, що здійснюються [5, с. 56].

Специфіка визначення В. Маркової полягає в пріоритеті активності самого суб'єкта, що переживає процес саморозвитку. Успішність будь-яких розвивальних впливів визначається активністю самого суб'єкта, його діями і вчинками. Крім того, В. Маркова вважає за краще говорити про розвиток і саморозвиток як про дуже близькі поняття, але такі, що підміняють один одне. З цього приводу автор зазначає: що «... діалектично поєднуючись, ототожнюючись, розвиток і саморозвиток ні в якому разі не підміняють один

одного» [5, с. 57]. По суті, вчена робить спробу зблизити ці поняття лише діалектично: розвиток, як зовнішній процес, і саморозвиток, як внутрішній процес, будучи «ототожненням», вони не перестають бути протилежностями.

Представники другого підходу при визначенні суті саморозвитку розглядають його як переведення можливостей в дійсність за допомогою розвитку вищих психічних функцій людини. Отже, саморозвиток розглядається як поява новоутворень. Так, Л. Виготський розвиток людини вбачає в оволодінні знаряддями і знаками, як неперервний процес саморуху [6]. Представники цього підходу розглядають саморух як мимовільну зміну будь-якої системи, обумовлену впливом неодмінно внутрішніх чинників або суперечностей, але не без опосередкованої участі зовнішніх умов. Саморозвиток при цьому визначається як найвищий прояв саморуху. При цьому особливість такого саморуху полягає в тому, що відповідні зміни мають спрямований і усвідомлюваний людиною характер. Власне саме ці обставини і визначають якісну зміну людини, що саморозвивається, набуття нею нових зв'язків і відносин із зовнішнім середовищем [7].

Отже, вивчення психологічної літератури дозволило зробити висновок про те, що саморозвиток неодмінно відноситься до людини і втілює процес саморуху її особистості під впливом внутрішніх суперечностей. Саморозвиток визначається якісними трансформаціями особистісної сфери людини і обумовлює становлення її суб'єктності. Будучи спрямованим на себе, саморозвиток відображає прагнення людини удосконалюватися, розвивати свої сутнісні сили для самореалізації в майбутньому.

Серед педагогів, що займалися розробкою питань створення умов для саморозвитку людини, першими були В. Слободчиков і Є. Ісаєв, які з педагогічних позицій обґрунтували відмінні ознаки саморозвитку: фундаментальна здатність здійснення вибору при перетворенні власного життя, моральних відносин і культури; глибоке пізнання себе; суб'єктна позиція; неперервний процес впродовж усього життя [8]. Продовжили педагогічні дослідження В. Андреев, Є. Бондаревська, М. Гінсбург, А. Мудрик та інші. Кожен учений обґрунтовував власну позицію, яка викликала численні дискусії. Наприклад, Є. Бондаревська розглядає саморозвиток не лише як процес, але і як результат, вважаючи результатом самореалізацію особистості. А. Мудрик виділив регулятивні характеристики саморозвитку у вигляді

подвійного процесу «ідентифікація – персоналізація». Низка дослідників саморозвиток вважають творчим процесом (В. Андрєєв, М. Гінсбург та інші), головною ознакою якого є продуктивність і постійний рух.

Проведений аналіз філософських, психологічних і педагогічних праць, узагальнення різних позицій і підходів до проблеми саморозвитку особистості дозволяють виділити основні атрибутивні ознаки даного феномену: саморозвиток є своєрідним способом прояву людиною власного ставлення до впливів зовнішнього середовища, а також свідомо і спрямована діяльність щодо вдосконалення людиною себе.

Розглядаючи ставлення до впливів зовнішнього середовища, спираємося на позицію Л. Столяренко, згідно якої все, що б не відбувалося в нашому житті, проходить через «вікна у світ» – через наші органи чуття [9]. І, безумовно, емоційне сприйняття зовнішнього впливу зумовлює поведінку, вчинки людини, у тому числі і на її саморозвиток. Ставлення до впливів зовнішнього середовища може бути або пасивним, або реактивним, або активним.

Якщо розглядати таке ставлення як причину саморозвитку, то при пасивному реагуванні на дії зовнішнього середовища ставлення до саморозвитку або негативне, або нейтральне. При реактивному ставленні до впливу зовнішнього середовища ставлення до саморозвитку є ситуативним, тобто по мірі необхідності. А при активній реакції на зовнішнє середовище і ставлення до саморозвитку буде активним. Діяльність щодо саморозвитку є процесом виконання відповідних заходів на основі наявних знань, здібностей і особистих прагнень. Отже, ми отримали два домінуючих структурних компонента саморозвитку: ставлення до саморозвитку і діяльність щодо саморозвитку.

Припускаємо, що домінуючі структурні компоненти мають власну структуру, у зв'язку з чим, кожен компонент необхідно розглянути більш детально. Ставлення до саморозвитку доцільно проаналізувати в контексті теорії «психології відносин» В. М'ясищєва [10], згідно з якою «ставлення» розуміється як одна з форм відображення дійсності, а формування відносин як процес свідомого відображення системи суспільних відносин, в яких бере участь людина. Цілком очевидно, що свідоме відображення відбувається за допомогою рефлексії, на основі ціннісних орієнтацій людини та її мотивів.

Ціннісні орієнтації є тим підґрунтям, з опорою на яке проявляються ставлення людини до впливів зовнішнього середовища і власного

саморозвитку, що приходить на зміну відтворення освоєних видів життєдіяльності. Дана обставина детермінує необхідність наявності особливих ціннісних орієнтацій, що представляє певні труднощі, оскільки серед педагогів немає єдності в цьому питанні. Це особливо чітко видно, якщо проаналізувати трактування ціннісних орієнтацій як: системи особистісних сенсів (О. Леонт'єв); вісь свідомості, навколо якої обертаються помисли і почуття людини (В. Сухомлинський); умонастрій (Б. Паригін); спрямованість особистості (Л. Коган); цінності (М. Каган); оцінне ставлення (І. Суріна); вибіркоче ставлення (Н. Скрябіна) тощо. Особливо значущим вважаємо те, що багатьма вченими ціннісні орієнтації трактуються як ставлення, отже, можна виділити їх як підгрунтя ставлення до саморозвитку.

Цінності виконують дві найважливіші функції: вони є основою формування позиції людини стосовно різних об'єктів або явищ, а також власної точки зору; обумовлюють поведінку людини. Цінності, відбиваючись у свідомості людини, стають її ціннісними орієнтаціями, які регулюють взаємовідносини людей і поведінку індивіда [11]. Саме через призму ціннісних орієнтацій відбувається відображення впливу зовнішнього середовища і, як наслідок, саморозвиток.

Отже, система суспільних відносин, в якій бере участь людина, формує її суб'єктивні ставлення до різних видів діяльності в процесі рефлексії, заснованої на ціннісних орієнтаціях і мотивах життєдіяльності людини.

Саморозвиток, на думку Д. Леонт'єва, є спрямованим на себе, а мотивами його здійснення є прагнення людини удосконалюватися, розвивати власні сутнісні сили для самореалізації в майбутньому [12]. Сукупність мотивів прийнято називати мотивацією, а якщо точніше, то сукупність зовнішніх і внутрішніх рушійних сил, спрямованих на певні дії або поведінку людини.

Вплив зовнішнього середовища обумовлює певну поведінкову реакцію, яку людина осмислює, тобто рефлексує. Особистісна рефлексія пов'язана з осмисленням людиною власних вчинків, дій, свого «Я».

Аналіз наукових праць (М. Алексєєв, Г. Андрєєва, О. Бодальов, А. Брушлинський, А. Карпов, Ю. Кулюткін, О. Матюшкін, В. Петровський, Г. Щедровицький та інші) засвідчує, що рефлексія розглядається за чотирма критеріями: кооперативний (при аналізі або проектуванні колективної діяльності з метою кооперації); комунікативний (при здійсненні рефлексії

міжособистісного спілкування і сприйняття людиною людини); особистісний (при вивченні рефлексії механізмів побудови людиною нових образів себе в результаті якої-небудь діяльності або взаємодії з іншими людьми); інтелектуальний (при рефлексії людиною власних розумових процесів).

На нашу думку, стосовно саморозвитку викладача можна говорити про всі типи рефлексії, оскільки саморозвиток може мати різні вектори змін, що відбуваються: у спільній діяльності (кооперативна рефлексія), в міжособистісному спілкуванні (комунікативна рефлексія), в пізнанні себе і аналізі власних вчинків, осмисленні цінностей, сенсів життя (особистісна рефлексія), в аналізі власних можливостей, здібностей, нахилів (когнітивна рефлексія).

Здійснення саморозвитку як особливий вид діяльності можна розглядати через призму трьох складових: здатності до саморозвитку як індивідуально-психічні особистісні особливості, що детермінують самостійний пошук, генерування, опанування та застосування в життєдіяльності нових знань і умінь в процесі активного включення в різні види діяльності; знання технологій і методів саморозвитку, оскільки для появи умінь саморозвитку, людині потрібні знання про те, як здійснюється цей процес; вольові якості особистості, оскільки саморозвиток передбачає необхідність досягнення певних цілей, які можуть змінюватися.

Є очевидним те, що характер і контексти саморозвитку людини визначаються особливостями тієї діяльності, які він здійснює. Всі виділені вище атрибутивні ознаки мають безпосереднє відношення до саморозвитку викладача вищого навчального закладу, однак, разом з тим, вони мають загальний характер. Але слід ще визначити особливі характеристики саморозвитку викладача. З огляду на це, вважаємо за необхідне звернутися до тих досліджень, в яких іде мова про саморозвиток особистості педагога або викладача.

У психолого-педагогічній літературі існує досить широкий спектр досліджень, присвячених вивченню питання саморозвитку педагога. Тому звернемося лише до деяких, найбільш вдалих, на нашу думку. Перш за все, хотілося б звернутися до дослідження Л. Мітіної, яка визначає саморозвиток педагога як якісне перетворення власного внутрішнього світу, що зумовлює абсолютно новий лад і образ життєдіяльності [14, с. 9]. Провідним механізмом саморозвитку педагога дослідники називають вирішення суперечності між існуючими властивостями особистості і об'єктивними вимогами до здійснення



професійної діяльності. У даному випадку більш влучним, на нашу думку, є загальне визначення саморозвитку педагога Б. Фішманом, який вдало конкретизує основні суперечності, що існують в основі даного процесу, а саме: невідповідність між усвідомленням педагогом власного призначення і реально існуючими можливостями втілити його в життя; невідповідність між сформованими ціннісними основами діяльності педагога і його потребою в освоєнні і укоріненні в педагогічній практиці гуманістичної освітньої парадигми [15, с. 17–18].

На творчий характер саморозвитку педагога вказують В. Гладких і І. Желтиківський. Вони оперують поняттям «творчий саморозвиток педагога», яке визначають як специфічний вид діяльності, що має суб'єкт-суб'єктну природу і націлену на підвищення ефективності процесів самопізнання, самореалізації та самовдосконалення [16, с. 46]. Творчий саморозвиток педагога є інтегративним за своєю природою і є продуктом педагогічної творчості, а не простого акумулювання професійних знань, умінь і навичок. Він ґрунтується на творчому сприйнятті та інтерпретації значущих внутрішніх і зовнішніх чинників.

**Висновок.** Отже, саморозвиток як феномен і психологічний процес присутній в межах життєдіяльності людини. Здійснюється саморозвиток в процесі прояву людиною активності в подоланні не лише критичних, але і традиційних побутових ситуацій. В основі процесу саморозвитку лежить вміння його суб'єкта робити доцільний вибір щодо своєї поведінки на основі чіткого уявлення про свої потреби і можливості їх втілення. Тобто, в основі саморозвитку – розвиток сутнісних сил людини, які представляють собою поєднання інтелекту, почуттів і його волі, що дозволяють в сукупності розвивати здібності, обумовлені розвитком потреб. Виходячи з наведеного вище аналізу, саморозвиток викладача вищого навчального закладу можна визначати як цілеспрямований процес якісного освоєння культури, у якому знаходить втілення прагнення викладачів розвивати свої сутнісні сили, за допомогою збагачення наявних знань, набуття і вдосконалення умінь, поліпшення особистісних якостей в індивідуальному просторі життєвого і професійного шляху.

### Література

1. Бердяев Н. А. Самопознание. М.: ДЭМ, 1990. 335 с.
2. Мамардашвили М. К. Кантианские вариации. М.: Аграф, 1997. 310 с.

3. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. М.: Издательство Института психотерапии, 2002. 224 с.
4. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. Человек и мир. СПб.: Питер, 2003. 512 с.
5. Маркова В. В. Формирование потребности в профессионально-нравственном совершенствовании педагога. *Педагогическое образование и наука*. 2004. № 4. С. 53–59.
6. Выготский Л. С. Психология развития как феномен культуры: избр. псих. труды. М.: Институт практической психологии; Воронеж: НПО «МОДЭК», 1996. 512 с.
7. Асмолов А. Г. Психология личности. М.: МГУ, 1990. 367 с.
8. Слободчиков В. И., Исаев Е. И. Основы психологической антропологии. Психология развития человека: Развитие субъективной реальности в онтогенезе. М.: Школьная пресса, 2000. 421 с.
9. Степанова Т. И. Теория и практика профессионального развития и саморазвития учителя физики: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02. М., 2002. 391 с.
10. Мясищев В. Н. Личность и неврозы. Л.: ЛГПИ, 1960. 415 с.
11. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания. СПб.: Питер, 2001. 288 с.
12. Леонтьев Д. А. Самореализация и сущностные силы человека. *Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии*. М.: Смысл, 1997. С. 156–176.
13. Крылова Н. Б. Социокультурный контекст образования. *Новые ценности образования. Содержание гуманистического образования*. М.: Инноватор, 1995. Вып. 2. С. 67–69.
14. Митина Л. М. Психология профессионального развития учителя. М.: Моск. психол. соц. ин-т; Флинта, 1998. 201 с.
15. Фишман Б. Е. Педагогическая поддержка личностно-профессионального саморазвития педагогов в профессиональной деятельности: дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.08. – Биробиджан, 2004. 453 с.
16. Гладких В. Г., Желтикова И. А. Проблема творческого саморазвития педагога профессиональной школы. *Вестник Оренбургского государственного университета*. 2012. № 2 (138). С. 44–49.